

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**SZUBJEKTIVITÁS ÉS INTERSZUBJEKTIVITÁS
DESCARTES-NÁL**

Az én- és a személyiségfelfogás problémái

Rembeczki Eszter

Témavezető: Dr. habil Pavlovits Tamás

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola

Szeged

2017

I. Témameghatározás

Az „én” felfogása Descartes-nál különböző nézőpontok felől kerül vizsgálat alá – találkozhatunk többek között metafizikai, fiziológiai, pszichológiai megközelítésű fejtegetésekkel. A közös pont ezen irányvonalak közt abban tárható fel, hogy mind az én valamely felfogásának szubjektivista álláspontú szemléletét tükrözik. Dolgozatomban amellet szeretnék érvelni, hogy e különböző megközelítések szubjektív szempontjai interszubjektív aspektusokat invokálnak. A két szempontrendszer, véleményem szerint, egymással történő összefonódásában hatja át azokat a descartes-i elemzéseket, amelyek az emberi én különböző felfogásaira irányulnak. Descartes gondolatainak ilyen jellegű olvasata, úgy vélem, tovább tudja árnyalni a szövegeiből kibontakoztatható én-konceptióknak szokásos értelmezési dimenzióit.

II. Kutatási előzmények

Descartes gondolatmeneteit többféle irányból közelítik meg az értelmezők: beszélhetünk metafizikai, természetfilozófiai és pszichofizikai, pszichológiai és etikai, valamint fenomenológiai olvasatokról. Fontos szempontokat nyújt az az értelmezés, amely a szigorúan vett elmélet mellett figyelembe veszi a kételkedő én tevékeny, a gondolkodás folyamatát szabályozó gesztusait.

III. A disszertáció igazolni kívánt hipotézise

Tézisem: a különböző elemzési irányok együttes alkalmazásával egy olyan komplex énkép rajzolódik ki Descartes szövegeiben, amely korántsem áll elő olyan egyértelműséggel, mint ahogy az egyes különválasztott értelmezések esetében adódik. Figyelembe véve a saját gondolkodására reflektáló narratív én megnyilvánulásait, az elvont elme érzéseit és hangulatait, az összetett ember pszichofizikailag meghatározott affektusait, vagy a másik embert is figyelembe vevő ember viselkedéseit, egy olyan „én” látszik ennek mentén körvonalazódni, amely, sokkal személyesebb módon közelít saját magához, mint ahogy az elme, a test vagy a pszichofizikai sajátosságok feltárási kísérletei sugallják. Az efféle önmagához viszonyulás mellett az én saját világához is érzékenyebben áll, mint ahogy a mechanikus leírások rigidségéből következne.

IV. A disszertációban alkalmazott módszertani eljárások

A disszertációban érvényesülnek a Descartes-kutatáson belül jellemző, jelen téma szempontjából releváns megközelítési irányok. Elemzéseimben azonban az efféle elkülönítések helyett ezen rétegek egyfajta egymásra olvasására teszek kísérletet. Ahol szükséges, az elemzések megértését segítő fogalmi áttekintések, magyarázatok találhatók.

V. A disszertáció ismertetése

Bevezetés

Célkitűzések

Az igazolni kívánt hipotézis és a kutatás módszertanának meghatározása. A huszadik századi filozófia több irányzata és gondolkodója kritikus hozzáállást tanúsít a karteziánus világlátást és emberfelfogást illetően. A tudományos megközelítés által megkettőzött világ (a félreértett tapasztalati világ és az elméletileg feltárt, de a tapasztalatra nem hasonlító „igazi” világ kettősége) helyett a tapasztalat számára közvetlenül adódó világ leírása kerül előtérbe, míg a dualista (az embert testre és lélekre bontó) elv helyét az egységes, tapasztaló, világába ágyazódó és másokkal találkozó ember vizsgálata veszi át. Milyen pontokon érvényesül mindez Descartes-nál?

Szubjektivitás

A szubjektivitás egy olyan tapasztalatot (illetve egy hozzá fűződő viszonyulást, vagy megismerési formát) képvisel, amely az egységes, vagy testből és lélekből összetett ember belső tudatosságának területét érinti, amely valamiféle elzártságot képvisel a külvilággal szemben. A belső megélésekre azonban hatással van a külvilág, a számára idegen tudatok, és a saját szellemi szubsztancián kívül zajló események, amelyek hozzájárulnak az ego személyiséggé válásához.

Alteritás

Az *alteritás* egy más, vagy különböző létállapot jelent, az azonosság ellentétét. Az így felfogott „Másik” az énnel szemben ellenáll az „Ugyanaz” hatalmának.

Személyiség és személyesség felfogás

Áttekintés: Milyen aspektusok alakítják azonban a személy elképzelését a descartes-i filozófia megjelenése előtt?

A dolgozat felépítése

A dolgozat egyes állomásainak bemutatása.

1. A szellemi tényező alapvetően szubjektív szempontú vizsgálata: az „*ego*” és a „lélek” különbségei, Isten szerepe az önmegragadásban.
2. Szubjektív megközelítés a test és lélek kapcsolódásának problémáján belül: a külvilág és a test létezését bizonyító érvek áttekintése, a test fiziológiai működése, a test és lélek együttműködésének pszicho-fizikai vonatkozásai, a test felfogása a komplex emberi énen belül, a tudattalan problémája az önmegragadásban.
3. Az interszubjektivitás aspektusai: a másik szerepe az önmegragadásban, az etikai megfontolások szerepe a másik ember felfogásában és az önfelfogásban, az etika és az egészség összefüggései az önszeretet és az öngondozás tekintetében.

1. A szubjektivitás problémája a lélek szintjén

1.1. *Ego*

- Elsőként a descartes-i kételkedés főbb állomásait tekintjük át. A metafizikai művekben bemutatott szkeptikus vizsgálódás során a gondolkodó olyan bizonyosságok keresésébe kezd, amelyekre egy sokkal bizonyosabb és koherensebb tudományrendszer építhető fel. E folyamat a logikusan végigvitt érvmenet mellett több jellegzetességre is felhívja a figyelmet. (1) A módszer magában hordoz egyfajta lélekvezetés szerű jellegét is, amely a gondolkodó ember cselekvésére utal. (2) Eszerint a bizonyosságok felfedezése nagyban függ a lélek állapotától. (3) A gondolkodás hipotetikus eltávolítása az *egot*-tól annak tárgyszerű felfogását implikálja (*res*), aminek következtében a kételkedés végpontjában álló én-t.

1.2. Lélek

- Mit tudhatunk meg az *egoról* és a lélekről, illetve viszonyukról, ha tovább árnyaljuk a különböző mentális működések megnyilvánulási formáit? Először azon aspektusokat hozzuk előtérbe, amelyek a szellemi szubsztancia aktív és passzív attitűdjeire mutatnak, majd azokat a sajátosságokat, amelyekhez e szubsztancia már valamilyen véleménnyel, viszonyulással képes reflektálni. Mindezek alapján felfigyelhetünk a („kiterjedéstelen”) *ego* és az (aktív, önálló ítéletalkotásra képes) lélek közt feltárható különbségre. Az „elme” helyett a „lélek” kifejezés használatával a szellemi szubsztanciában megjelenő személyes jelleget képviselő többletre szeretnék utalni.
- E fejezetben ezen „többlet” beszivárgási pontjait igyekszem kimutatni. (1) Átlépés az üressé tett metafizikai éntől a gondolkodás módozataival kiegészített én elgondolása felé. (2) Az aktívan megnyilvánuló elmében fellelhető hangulatok kimutatása. (3) Azon intellektuális működések vizsgálata, amelyek révén a metafizikai én lélekké tud „szublimálódni”, amely pedig hozzá fog járulni az én személyiségkoncepciójának kibontakozásához.

1.3. Isten

1.3.1. Isten ideája

Milyen stációkon keresztül jut el Descartes Isten ideájához? Azon túl, hogy a kérdéses idea miként fedezhető fel az emberi elmében, arra keressük a választ, milyen következményei lesznek Isten feltételezésének az önmagában rekedő *ego* elgondolásának tekintetében.

1.3.2. Isten szerepe az én elgondolásában

- Milyen szerepet játszik mindez az emberi én alapjellegeinek formálódásában? Hogyan mutatja fel a külsőt és a másságot az én szubjektív tapasztalatú és egyelőre még ténylegesen saját magába zárt világában? Ez utóbbi kérdést bizonyos lévinasi szempontok bevezetésével igyekszem megvilágítani.
- A jóság az emberben már a teremtés gesztusa révén megalapozódik, s megnyilvánul gondolkodása kapott (de korlátozott) tökéletességeiben, képességeiben és szándékai eredeti irányultságaiban, valamint a fizikai mozgások (egyenes vonalú) törekvéseiben egyaránt.

2. A szubjektivitás problémája a test és lélek kapcsolódásában

Az előző alfejezetekben azt tekintettük át, a szellemi szubsztancia milyen rétegeit tudjuk feltárni. Hogyan adódik azonban ezen én számára a (saját) test és a külvilág

tapasztalata? Ahhoz, hogy személyről és személyiségről beszélhessünk, egyfelől ez utóbbi kérdés, vagyis a test és a külvilág jelenségének vizsgálata, másfelől a test és a lélek Descartes által elgondolt interakciójának elemzése válik szükségessé. Célunk ezzel együtt, nem a metafizikai érvek rekonstrukciója, hanem az *ember* fő összetevőinek a személyiség kérdése felől történő vizsgálata.

2.1. A külvilág és a test

2.1.1. A külvilág és a saját test valós létezését bizonyító metafizikai érvek

- Elsőként azt a határvonalat kell átlépni, amely a metafizika és a fizika között áll fenn.
- A matematika objektumai olyanok entitások, amelyek révén „a testi természet egészéről” nyerhetünk világos és elkülönített ismereteket (a metafizikai gondolkodás szerint).
- Miként válik bizonyossá Descartes számára a külvilág és a saját test létezése az Elmélkedésekben? – A képzelet, az érzékelés és az emlékezet vizsgálata.
- Hogyan lehet a mentális szférából a külvilág dimenziójába átlépni? – A természet tanításai:
 - (1) Az én egy olyan testtel létezik összeköttetésben, amelynek tapasztalásait bensőségesen és magára vonatkoztatva éli meg.
 - (2) Más „külső” testek is léteznek, amelyek hatást gyakorolnak a sajátként érzékelt testre. Más, korábbi és hamisnak bizonyuló „tanítások” ellenére az érzéki észleletek képesek helyesen jelezni az elme felé, mi kellemes és mi kellemetlen az (őt is involváló) test-lélek komplexum számára.
 - A tapasztalat azt is mutatja, hogy az elméhez azok az észleletek jutnak el elsőként, amelyek a test-lélek egységének fennmaradását, túlélését szolgálják.

2.1.2. A test működése

A test működése zömében a leírható mechanikai alapelvek szerint működő önállóan szervezettként. Itt az olyan szellemi létezőknek is találhatók fizikai megfelelői, mint a lélek, amelyet a testben a vér képvisel, vagy az ideák, amelyeket a tobozmirigy felületén képeződő apró nyílások képeznek. A test sok esetben az elmétől szinte teljesen függetlenül tud megnyilvánulni. Ez lesz az a tulajdonság, amely a gondolkodó én számára a testet idegenként fogja felmutatni

2.2. Pszichofizikai önreflexió – A test és a lélek együttműködése

2.2.1. Metafizikai önreflexió előtti és utáni önértelmezés

Az ember hétköznapi tevékenységei során önmagát egységes dologként tapasztalja meg. Milyennek érezte azonban az *Elmélkedések* gondolkodója a filozófiai reflektálás előtti énjét? Környezetébe ágyazottként, fizikaiként. A filozófiai reflektálás után: a testi és lelki összetevő összekapcsolódása. A lélek érez valamit a testtel kapcsolatban, valamint a testen keresztül a külvilággal kapcsolatban. Az én „valaminő sajátos jogon” sajátjának tekinti azt a testet, amelyben érzi az affektusokat és kívánságokat (míg más testekkel kapcsolatban ugyanezt nem érzékeli).

2.2.2. Szenvedélyek

A szenvedélyek során a lélekben különböző felindultságok vagy érzelmek keletkeznek, amelyek az akarat által közvetlenül nem befolyásolhatók. A szenvedélyek különböző nyomokat hagynak az agy belső felületén. A két különböző természet találkozása az egységesség érzete mellett homályosságot és zavart is okoz a lélek megéléseiben, értelmezéseiben.

2.2.3. A test szerepe az önmegragadásban

- A két különböző természetű szubsztancia „keveredésének” problémássága. Egymás állapotainak befogadására csupán saját természetüknek megfelelő átalakítások révén van lehetőségük. A test alteritásként történő értelmezése.
- A test azon megnyilvánulásainak felsorolása, amelyekben a lélek hozzájárulása nélkül működik vagy (konkrétabban) cselekszik.
- „Zavarosság” és „homályosság” a testet és lelket összekapcsoló érzetekben
- A test zavaró (s emiatt háttérbe szorítandó jellege) a lélek szempontjából (elvont gondolkodási folyamatokat végrehajtásakor).
- A szimpátia jelensége. (A test képes bizonyos emlékeket vagy külső jegyeket átvenni az anyától, vagyis egy másik embertől, amelyek hatással lehetnek az őket fogadó ember hangulataira, vagy akár külső megjelenésére is.)
- A léleknek a test miatt saját magához sincs közvetlen hozzáférése az egységen belül.
- A test közvetíti a lélek felé a külvilágból érkező hatásokat, s közvetíti a lélek információit vissza a külvilág felé. A test megszűrő és torzító hatása.

- Az én személyiségét az Isten által képviselt alteritáson túl, az összetett emberen belül egy másik, fizikai jellegű alteritás is lényegileg határozza meg.
- A test természetesen nem csak „idegen”. Ez az a test, amelyet a lélek „valaminő sajátos jogon” önmagáénak tekint, sajátjaként „él át”.

2.3. A tudattalan problémája

- Van-e valami az elme, illetve az „ember” számára, ami ismeretlen marad saját magával kapcsolatban?
- Descartes a tudatosság kidolgozása közben megfogalmazott néhány olyan szempontot is, amelyek később a tudattalan filozófiájába integrálódtak, valamint felfigyelt a pszichológiai állapotokban résztvevő tudattalan helyzetekre.

2.3.1. A „tudattalan”

- Fogalommagyarázat: pszichológiai felfogás; embodied mind felfogás felőli értelmezés.
- Gyakran észrevehetjük, hogy különféle gondolatok lépnek be tudatosságunkba, majd távoznak onnan; elménk nem képes mindent folyamatosan a figyelem középpontjában tartani.
- A „tudattalan” és a „tudatalatti” különbségei.

2.3.2. A tudattalan fiziológiai aspektusai

- A test gépezetszerűségéből fakadó nem tudatosuló események a test-lélek komplexumon belül: pl. az olyan szerzett szokások és komplex reflexek, amelyek képesek a gondolkodás „szünetelésekor” is megnyilvánulni, s amelyek a test és lélek közti radikális különbözőségből fakadó hozzáférhetetlenség értelmében tekinthetők tudattalanoknak.
- Figyelembe kell venni azonban (1) az egyes érzelmek kiváltó okait, (2) a fizikai természetű agyi benyomások képességét különféle gondolatokat előidézésére az elmében.

2.3.3. A tudattalan megnyilvánulása lelki szinten

- „Tudatalatti” vagy tudatküszöb alatti: azok a (testet és lelket érintő) „vegyes fenoméneknek”, amelyek nem képezik az aktuális tudatosság részét, de

nincsenek természetükből fakadóan kizárva a szellem megismerő képességéből. (Rodis-Lewis)

- Ilyenek: pl. álmok, csecsemőkori-, gyermekkori- és más, elfelejtésre ítélt emlékek, az „örültek” élményei, azok a testi érzetek, amelyeket az elme képes kiűzni tudatosságából, vagy rosszul interpretálni, továbbá: bizonyos korábbi vagy jelenlegi tévedések, önbecsapások, berögződött gondolatok, vagy a lélek titkos érzelmei.
- A lélek metafizikai vizsgálódások során kibontható alapigazságai (én, mint felettes gondolat; Isten az én ontológiai pozícióját és alapvető jóságát meghatározó ideája).
- A tudattalan gondolatok addig képezik a tudattalan részét, amíg „erejük teljében” vannak. E tartalmak azonban a testhez hasonlóan az elme hozzáférése nélkül képesek formálni az én személyiségét.

3. Az interszubjektivitás lehetőségei

3.1. Interszubjektivitás

- Az interszubjektivitás, hasonlóan a szubjektivitáshoz, szintén az én belső tapasztalatát célozza meg, de amely már az én nyitottságára fókuszál. Az én e nyitottsága a tőle teljes mértékben különböző idegenre, vagy „másikra” irányul, vagyis arra az *alteritás*ra, amely egyfelől képes változásokat előidézni benne, másfelől konstitutív szerepet tölt be az énben (külsőjének felfogását és belső megéléseit illetően egyaránt). Husserl és Lévinas kapcsán azt láthatjuk, hogy a Másik révén tud az én-tapasztalat valamint a világ-tapasztalat is előállni.

3.2. A másik ember észlelése I.

- Az én számára a másik ember nem csupán, mint egy fizikai test jelenik meg.
- Az *Elmélkedések* kalapos-köpenyes alakokat bemutató példájának elemzése.
- A kommunikáció és a viselkedés problémája – az ember alapvetően kommunikáló és viselkedő jellege.

3.2. A másik ember észlelése II.

- A családtagokkal kapcsolatos érzelmek és az intellektuális memória problémájából következő belátások: a másik ember hatása az énrre; az ember közösségben való önfelfogása.

4. Kutatási eredmények

Összefoglalás - Az idegenség szerepe az önmegragadásban

5. Publikációk

MTMT azonosító: 10053438

Az értekezés témakörében eddig megjelent publikációk

1. Rembeczki Eszter: „A másik és a különbözőség szerepe az én megismerésében.” *Különbség*, XIV. évf. (2014) 1. szám, 29-38. o.
2. Rembeczki Eszter: „A descartes-i fa átfésült gyökerei. (Schmal Dániel: A kezdet nélküli kezdet. Descartes és a karteizianizmus problémái.)” *Különbség*, XIII. évf. (2013) 1. szám, 207-211. o.
3. Rembeczki Eszter: „Az egészség és a betegség lehetséges értelmezései Descartes-nál.” *Elpis* 2012. 1. szám, 122-149. o.
4. Rembeczki Eszter: „A test szerepe a descartes-i önmegragadásban.” *Elpis* 2017. 1. szám, 23-36. o.

Folyamatban:

-Platón

-Elpis 2018

Egyéb témában megjelent publikációk

1. Rembeczki Eszter: „Az elfeledetlenség örömhíre. (Jean-Louis Chrétien: A felejthetetlen és a nem remélt.)” In: *Különbség*, XI. évf. (2011) 1. szám, 147-152. o.
2. Rembeczki Eszter –Surányi Csaba: „World Politics And The Crisis (Notions and Position)” (magyarul megjelent: „A világpolitika és a válság. Fogalmak és Pozíció”) In: Délkelet Európa – South-East Europe, International Relations Quarterly, Vol. 2. No. 4. (Winter 2011/4 Tél)